

**Η ΖΩΗ ΩΣ ΑΓΑΘΟ:
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΣΤΙΚΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ***

(ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΝΑΤΥΠΟΝ)

Ελένη ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ (Ιωάννινα)

Στόχος μου στη μελέτη αυτή είναι να εξετάσω το κοινοτιστικό βιοηθικό έπιχειρημα του Michael Sandel κατά της «γενετικής μηχανικής», όπως αυτό παρουσιάστηκε σχετικά πρόσφατα στο βιβλίο του *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering* (2007)¹, και να ασκήσω κριτική σ' αυτό τόσο από τη θέση του νεοαριστοτελικού επιχειρήματος όσο και μέσω της επιχειρηματολογίας των υποστηρικτών της θεωρίας των δικαιωμάτων, εξετάζοντας συγχρόνως και άλλα σύγχρονα μή-κοινοτιστικά επιχειρήματα σχετικά με τον γενετικό παρεμβατισμό και τη φυσική βελτίωση του ανθρώπινου είδους, όπως αυτά έχουν

---

* Η μελέτη αυτή αποτελεί έπεξεργασμένη μορφή ανακοίνωσής μου με τίτλο «Ευγονική, γονεϊκή έπιλογή και ανθρώπινο αγαθό: βιοιατρικές έπιστήμες και κοινοτιστικό βιοηθικό έπιχειρημα» ή όποια παρουσιάστηκε στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας της Έπιστήμης που οργανώθηκε από το Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Έπιστήμης του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Αθήνα 15-17 Οκτωβρίου 2010).

¹ M. SANDEL, *The Case Against Perfection, Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Cambridge, Mass., The Belknap Press of Harvard Univ. Press, 2007. [Τό βιβλίο αυτό του Sandel μεταφράστηκε πρόσφατα και στην ελληνική γλώσσα: M. SANDEL, Έναντια στην τελειότητα. Η ήθική στην έποχή της γενετικής μηχανικής, μτφρ. Δ. Γκινουδάτη, έπιμ. Κ. Λιβιερατου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2011. Όλες οι παραπομπές στη μελέτη αυτή είναι από την άγγλική έκδοση και οι μεταφράσεις των κειμένων του Sandel από την άγγλική στην ελληνική είναι δικές μου]. Ο Michael Sandel ενδιαφέρθηκε για θέματα ήθικης και βιοτεχνολογίας όταν κατά τό τέλος του 2001 τοποθετήθηκε στο νεοσύστατο Αμερικανικό Προεδρικό Συμβούλιο Βιοηθικής (υπό την Προεδρία του George W. Bush) και, έκτοτε, ασχολήθηκε με τό αντικείμενο αυτό, δίνοντας ποικίλες διαλέξεις, όμιλίες και μαθήματα. Τό 2006 δίδαξε έπίσης σε συνεργασία με τον βιολόγο Douglas Melton στο Πανεπιστήμιο Harvard, όπου ύπηρετεί, ένα μάθημα με τίτλο «Ηθική, βιοτεχνολογία, και τό μέλλον της ανθρώπινης φύσης» (βλ. τίς ευχαριστίες του M. SANDEL, αυτόθι, σσ. vii-x). Πρίν από τό βιβλίο αυτό, ό Sandel είχε δημοσιεύσει και κάποια άλλα άρθρα σχετικά με τά θέματα αυτά, τά όποια ένωματώθηκαν μαζί με τίς διαλέξεις του στο μικρό αυτό βιβλίο: (α) M. Sandel, What's wrong with enhancement?, Presentation to The President's Council on Bioethics, 2002 www.bioethics.gov/background/sandelpaper.htm. (β) M. SANDEL, The Case against Perfection: What's Wrong with Designer Children, Bionic Athletes, and Genetic Engineering, *Atlantic Monthly*, 292.3, 2004, σσ. 50-54, 56-60, 62. (γ) M. Sandel, Embryo Ethics: The Moral Logic of Stem Cell Research, στο ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Public Philosophy. Essays on Morality and Politics*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 2005, σσ. 117-121.

διατυπωθεί από τους Jonathan Glover και John Harris². Στο *The Case Against Perfection*, ο Sandel αναφέρεται στα σύγχρονα έπιτεύγματα της γενετικής μηχανικής και επιχειρεί κριτική τους υποστηρίζοντας την απόρριψή τους σε ήθικη βάση, χρησιμοποιώντας, έμμέσως τουλάχιστον, μεταξύ άλλων, και όρισμένα, κατά τή γνώμη μου, νεοαριστοτελικής έμπνεύσεως έπιχειρήματα. Στή μελέτη αυτή θά αναφερθώ μόνο σε μερικά από τά έπιχειρήματα του Sandel πού φαίνονται νά είναι, κατά τή γνώμη μου, νεοαριστοτελικής έμπνεύσεως και θά επιχειρήσω νά τά καταρρίψω έν μέρος.

Τό έπιχείρημα του Michael Sandel έντάσσεται σε μία ευρύτερη ομάδα κανονιστικών ήθικών θεωριών πού διαμορφώνουν τά έν λόγω κοινοτιστικά βιοηθικά έπιχειρήματα (άρετολογική ήθική, κοινοτισμός, ήθική τής φροντίδας), οί όποιες τονίζουν τή σημασία ενός κοινού αγαθού (κοινοτικές άξίες, κοινωνικοί στόχοι, παραδοσιακές πρακτικές και συνεργατικές άρετές) πού τά μέλη τής κοινότητας όφείλουν νά ακολουθοϋν, και υποστηρίζουν ότι οί άνάγκες, οί έπιθυμίες και οί έπιδιώξεις των ανθρώπων είναι αναπόφευκτα διαμορφωμένες από τίς κοινότητες στις όποιες αυτοί άνήκουν³. Υπό αυτή τήν έννοια, βλέπουμε τήν έφαρμογή κοινοτιστικών θεωριών, όπως τής ήθικής τής φροντίδας, αλλά και καθάρά κοινοτιστικού έπιχειρήματος, όπως έν μέρος αυτού του Sandel, ό όποιος άσκει κριτική στην πρακτική και τίς προοπτικές της ευγονικής⁴.

Πράγματι, ή πρόοδος πού έχει έπιτευχθεί τά τελευταία χρόνια στή γενετική έπιστήμη και στην αναπαραγωγική τεχνολογία έχει προσφέρει τή δυνατότητα νά μειώσουμε τήν εμφάνιση άναπηριών και παθήσεων πριν από τή γέννηση, αλλά άκόμη και νά προσθέσουμε άναπηρίες, αν αυτές δέν τίς εκλαμβάνουμε ως τέτοιες αλλά ως συστατικά τής ταυτότητάς μας, όπως, στην πραγματική περίπτωση, στην όποία αναφέρεται ό Sandel, πού έλαβε χώρα στις ΗΠΑ, κωφών γονέων πού ζητούσαν τό παιδί τους νά γεννηθεί κωφό, γιατί δέν εκλάμβαναν τήν κώφωση ως άναπηρία αλλά ως διακριτή πολιτισμική ταυτότητα⁵. Όμως, τό έρώτημα πού τίθεται είναι κατά πόσον θά πρέπει νά δοϋμε μέ θετικό τρόπο τή δύναμη αυτή πού μάς παρέχουν τά σύγχρονα έπιτεύγματα των βιοϊατρικών έπιστημών, ή όποία μέ τήν πρόοδο τής έπιστήμης θά γίνεται άκόμη μεγαλύτερη, ή αν θά πρέπει νά φοβόμαστε τίς έπιπτώσεις της. Τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν ευγονική έχουν στην σύγχρονη βιβλιογραφία κατά τόν 20ό αιώνα συζητηθεί σε σχέση μέ τίς γενετικές έπιλογές πού σχετίζονται μέ άναπηρίες, τή

---

² J. GLOVER, *Choosing Children: The Ethical Dilemmas of Genetic Intervention*, Oxford, Clarendon Press, 2006 και J. HARRIS, *Enhancing Revolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton & Oxford, Princeton Univ. Press, 2007.

³ T. L. BEAUCHAMP & J. F. CHILDRESS, *PRINCIPLES OF BIOMEDICAL ETHICS*, 5th ed., Oxford, Oxford Univ. Press, 2001, ο. 362.

⁴ Βλ. ένδεικτικά τή συλλογή άρθρων M. PARKER (έπιμ.), *Ethics and Community in the Health Care Professions*, London, Routledge, 1999 και M. SLOTE, *The Ethics of Care and Empathy*, London, Routledge, 2007.

⁵ M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ενθ' άν., ΣΣ. 1-3.

γενετική βελτίωση, τό δικαίωμα τῆς γονεϊκῆς ἐπιλογῆς, τό συμφέρον τῶν παιδιῶν, τό χρέος μας πρός τίς μελλοντικές γενιές, καθώς καί μέ τήν ἔννοια τῆς αὐτονομίας γενικότερα.

Κατά τόν Sandel, «ὅταν ἡ ἐπιστήμη προχωρᾷ γρηγορότερα ἀπό τήν ἠθική κατανόηση, ὅπως συμβαίνει στίς μέρες μας, οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες παλεύουν νά ἐκφράσουν τήν ἀνησυχία τους» καί «στίς φιλελεύθερες κοινωνίες προσεγγίζουν τή γλώσσα τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀκριβοδικίας καί τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων»⁶. Ὅμως, σύμφωνα μέ τόν Sandel, «αὐτό τό κομμάτι τοῦ ἠθικοῦ λεξιλογίου μας δέν μᾶς παρέχει τά ἀναγκαῖα ἐφόδια ὥστε νά μπορέσουμε νά ἀπαντήσουμε στά πολύ δυσκολότερα προβλήματα πού τίθενται ἀπό τήν κλωνοποίηση, τά παιδιά κατά παραγγελία («designer children») καί τή γενετική μηχανική»⁷. Τά ἐπιτεύγματα, ἢ τουλάχιστον τά ἐν δυνάμει ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, αὐτά πού εἶναι δηλ. δυνατόν νά πραγματοποιηθοῦν πλέον ἀπό τίς σύγχρονες ἐπιστήμες τῆς βιολογίας, τῆς γενετικῆς καί τῆς βιοτεχνολογίας, μᾶς προκαλοῦν ἕνα εἶδος «ἠθικοῦ ἰλίγγου»: «γιά νά καταστεῖ δυνατόν νά ἀντιμετωπίσουμε τήν ἠθική τῆς βελτίωσης, χρειάζεται νά ἐρθουμε ἀντιμέτωποι μέ ἐρωτήματα πού κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους ἔχουν χαθεῖ ἀπό τόν σύγχρονο κόσμο - ἐρωτήματα ἀναφορικά μέ τήν ἠθική ὑπόσταση τῆς φύσης καί τήν ὀρθή ἠθική ἀνθρώπινη θεώρηση τοῦ δοθέντος κόσμου»⁸. Στήν προκειμένη περίπτωση, τό πρόβλημα κατά τόν Sandel εἶναι ὅτι τά θέματα αὐτά «τείνουν πρός τή θεολογία καί οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι καί οἱ θεωρητικοί τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης τείνουν νά ἀποστασιοποιοῦνται ἀπό αὐτά, ὅμως, οἱ νέες δυνατότητες τῆς βιοτεχνολογίας τά καθιστοῦν ἀναπόφευκτα»⁹.

Στό βιβλίο αὐτό, ὁ Sandel ἐπιλέγει νά ἐπιχειρηματολογήσει κατά τῆς εὐγονικῆς, χωρίς ὅμως νά προσπαθεῖ στήν οὐσία νά καταρρίψει τά ἐπιχειρήμα-

---

⁶ M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἄν., σ. 9.

⁷ Αὐτόθι

⁸ Αὐτόθι

⁹ Αὐτόθι, σσ. 9-10. Οἱ ἀπόψεις πού διατυπώνει ὁ Sandel εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ὀρισμένες φορές τουλάχιστον, βαθύτατα συντηρητικές, στερούμενες, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, φιλοσοφικοῦ ἐπιχειρήματος. Ὁ Sandel καταφεύγει, μάλιστα, συχνά στή θρησκεία γιά νά θεμελιώσῃ ὀρισμένες ἀπό τίς θέσεις του, ἀναγνωρίζοντας βέβαια ὅτι κάτι τέτοιο στερεῖται φιλοσοφικῆς θεμελίωσης. Εἶναι, μάλιστα, ἐνδιαφέρον ὅτι χρησιμοποιεῖ «λαϊκή» γλώσσα μιλώντας, μέ γενικό τρόπο πού θά ἦταν ἔλκυστικός στόν μέσο ἀμερικανό, γιά «θρησκεία» καί γιά «Θεό» χωρίς ὅμως νά χρησιμοποιεῖ κάποιο συγκεκριμένο ἐπιχείρημα ἀπό τή δογματική ἢ τή φυσική θεολογία. Ἡ συντηρητική αὐτή στροφή στή σκέψη τοῦ Sandel, ἡ ὁποία κινεῖται σέ διαφορετικό πλαίσιο ἀπό τήν κριτική πού ἐκεῖνος εἶχε ἀσκήσει στή ρωσισανή ἔννοια τῆς δικαιοσύνης στό βιβλίο του *Liberalism and the Limits of Justice* (Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1982) σηματοδοτεῖται, κατά τή γνώμη μου, μέ τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου του *America's Discontent* (Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1996), ὅπου ἄσκησε γιά πρώτη φορά συστηματική κριτική στίς πολιτικές τῆς «affirmative action» πού ὑπερασπίστηκαν οἱ ἐξισωτικοί φιλελεύθεροι καί κυρίως στίς ἀπόψεις τοῦ R. DWORKIN στό βιβλίο του *A Matter of Principle* (Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1985, σσ. 293-315), ἀσκώντας κριτική σέ συγκεκριμένες νομικές ἀποθέσεις ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων πού ὁ Dworkin ὑπερασπιζόταν, ὅπως ἡ περίφημη «Bakke case».

τα πού έχουν διατυπωθεί υπέρ της γενετικής βελτίωσης του ανθρώπινου είδους, ή νά τά αναλύσει ἔστω καί ἐπιγραμματικά. Οἱ ἀπόψεις αὐτές τοῦ Sandel ἐντάσσονται σέ μία σημαντική ἀγγλόφωνη παράδοση ἐπιχειρημάτων τοῦ κλάδου τῆς ἐφαρμοσμένης ἠθικῆς¹⁰, («applied ethics») πού ἔχει ἀσκηθεῖ ἀπό φιλοσόφους, ὅπως ὁ Jonathan Glover, τόν ὁποῖο, περιέργως, ὁ Sandel οὔτε κἄν ἀναφέρει (ὁ Glover ἔχει δημοσιεύσει ἤδη ἀπό τό 1984 βιβλίο σχετικά μέ τό θέμα αὐτό καί εἶναι πρωτοπόρος στόν τομέα τῆς ἐφαρμοσμένης ἠθικῆς). Ἀντιθέτως, ἀναφέρεται σέ ἐπιχειρήματα πού ἔχουν κατά καιροῦς ἀσκηθεῖ στό παρελθόν κατά τῆς γενετικής βελτίωσης τοῦ ἀνθρώπινου είδους ὡσάν νά πρόκειται γιά νέα θέματα πού αὐτός θέτει γιά πρώτη φορά. Ἐνδεικτικά ἀναφέρω ὅτι κάνει χρήση τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν μελλοντικῶν γενεῶν, χωρίς νά κάνει κἄν μνεῖα στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Derek Parfit¹¹ καί στόν τρόπο πού αὐτή ἔχει περαιτέρω ἀναπτυχθεῖ στό πεδίο τῆς ἐφαρμοσμένης ἠθικῆς ἀπό τους Jonathan Glover¹², John Harris¹³ καί Tim Mulgan¹⁴.

Κατά τόν Sandel, κάθε προσπάθεια πού τυχόν ἐπιχειρεῖται ἀπό ὁποιοσδήποτε γονεῖς νά βελτιώσουν γενετικά τά τέκνα τους διαστρεβλώνει «τό τί σημαίνει νά εἶναι κανεῖς γονιός», τό «τέλος» τοῦ γονέα, τό «τέλος» τῆς γονεϊκῆς ιδιότητας. Κάθε ἀπόπειρα γενετικῆς βελτίωσης ἀντιτίθεται στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐκλαμβάνουμε «τά παιδιά ὡς δῶρο», στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο «δεχόμαστε τά παιδιά ὅπως ἔρχονται», ὅπως δηλ. αὐτά γεννιοῦνται, χωρίς νά ἔχουμε τή δυνατότητα νά τά ἐπιλέξουμε¹⁵. Κατά τόν Sandel, δέν εἶναι ἐπιτρεπτό νά προσφέρουμε στά παιδιά μας ὅσα περισσότερο γίνεται γενετικῶς, μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τούς παρέχουμε ἰδιωτική ἐκπαίδευση, γιατί ὁποιαδήποτε τέτοιου είδους παρέμβαση θά διαστρέβλωνε τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης, ἀφοῦ θεωρητικά ὀφείλουμε νά ἀγαπᾶμε τά παιδιά μας «ὅπως ἔρχονται», νά τά ἀγαπᾶμε γί' αὐτό πού εἶναι, ὅπως γεννήθηκαν. Ἡ τάση μας νά «παίζουμε τούς θεούς» ἐνδέχεται νά ἀπειλήσει τήν ἐκτίμηση τῆς ζωῆς «ὡς δώρου» καί νά ἀναιρέσει τό τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ζωή ἀποτελεῖ, κατά τόν Sandel, ἕνα ἀγαθό πού μᾶς δίδεται ὡς δῶρο καί πρέπει νά εἴμαστε εὐγνώμονες γί' αὐτό χωρίς νά προσπαθοῦμε νά ἐπέμβουμε σ' αὐτό μέ ὁποιοδήποτε τρόπο.

Ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, κατά τόν Sandel ὁποιοδήποτε εἶδος γενετική παρέμβαση θά διαστρέβλωνε τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης. Ἡ ζωή εἶναι

---

¹⁰ Βλ. J. GLOVER, *Causing Death and Saving Lives*, Harmondsworth, Penguin, 1977.

¹¹ Βλ. ἐνδεικτικά D. PARFIT, *Future Generations: Further Problems*, *Philosophy & Public Affairs*, 11.2, 1982, σσ. 113-172 καί, ἰδιαίτερα, στό D. PARFIT, *Reasons and Persons*, Oxford, Clarendon Press, 1984.

¹² J. GLOVER, *What Sort of People Should There Be*, London, Pelican Books, 1984, καί ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Choosing Children. Genes, Disability, and Design*, Oxford, Clarendon Press, 2006.

¹³ J. HARRIS, *Enhancing Evolution. The Ethical Case for Making Better People*. Princeton & Oxford, Princeton Univ. Press, 2007.

¹⁴ T. MULGAN, *Future People*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2006.

¹⁵ M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἄν., σ. 45.

ένα δῶρο καί θά πρέπει νά τήν δεχόμαστε ὅπως μᾶς δίδεται. Πόσο ὅμως ἔγκυρο εἶναι τό ἐπιχείρημα αὐτό τοῦ Sandel; Ὁ Sandel οὐσιαστικά ὑποστηρίζει δύο θέσεις, ἐξάγοντας τή δεύτερη ἀπό τήν πρώτη, χωρίς ὅμως, κατά τή γνώμη μου, νά εἶναι ἐμφανές πῶς καταλήγει στή δεύτερη θέση ἔχοντας ὑποστηρίζει τήν πρώτη. Πρῶτον, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀγαθὸ πού μᾶς δίδεται ὡς δῶρο καί πῶς τό νά προσπαθήσουμε νά βελτιώσουμε, μέ τή χρήση τῆς σύγχρονης βιοτεχνολογίας, τό ἀνθρώπινο εἶδος, ἐπεμβαίνοντας πρὶν ἀπὸ τή γέννηση, ἢ ἀκόμη καί κατά τή διάρκεια τῆς ζωῆς¹⁶, θά ἦταν ὡσάν νά μὴν ἀξιολογούσαμε τό ἀγαθὸ αὐτό τῆς ζωῆς. Δεύτερον, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ὅποια γενετική παρέμβαση τῶν γονέων πρὸς τὰ παιδιά τους, πρὶν ἀπὸ ἢ μετὰ τή γέννηση, διαστρεβλώνει τό ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης, ἀφοῦ θά πρέπει νά δεχόμαστε τὰ παιδιά, καί μέ αὐτή τήν ἔννοια καί τούς ἄλλους ἄνθρωπους γενικότερα, «ὅπως ἔρχονται» (νά τούς ἀγαπᾶμε δῆλ. γι' αὐτό πού εἶναι καί νά μὴν ἐπιθυμοῦμε νά τούς ἀλλάξουμε), ἀφοῦ βέβαια κανεὶς δέν εἶναι δυνατόν νά θεωρηθεῖ ὑπεύθυνος γιὰ τό γενετικό ὑλικὸ πού κουβαλάει ἂν γεννηθεῖ μέ τόν παραδοσιακὸ τρόπο¹⁷. Πράγματι, κανεὶς ἀπὸ ἐμᾶς δέν εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τό χρῶμα τῶν ματιῶν του ἢ τό ὕψος του, ὅπως δέν εἶναι γιὰ τόν βαθμὸ εὐφυΐας του ἢ τή σωματική του δύναμη. Αὐτὰ ἀποτελοῦν τυχαῖα χαρακτηριστικά πού οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τή γέννησή τους ἄσχετα μέ τό γεγονός πῶς τό γενετικό ὑλικὸ τῶν γονιῶν τούς διαδραματίζει, σέ κάποιον βαθμὸ τουλάχιστον, καθοριστικὸ ρόλο.

Πῶς ὅμως εἶναι δυνατόν νά ἀπαντηθοῦν τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα πού προβάλλει ὁ Sandel κατά τῆς εὐγονικῆς; Εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἔγκυρα καί ἐπιτυγχάνουν, τελικῶς, νά μᾶς πείσουν σέ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ κατά τῆς εὐγονικῆς καί τῆς βιοτεχνολογίας ἐν γένει;

Τό πρῶτο ἐπιχείρημα πού ὁ Sandel προτάσσει, κατά τῆς εὐγονικῆς καί τῶν γενετικῶν παρεμβάσεων ἀφορᾷ στή θέση πού ἐκεῖνος διατύπωσε πῶς «ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ ἀγαθὸ». Πράγματι, ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἀγαθὸ, ἴσως τό πιό σημαντικό ἀπὸ ὅλα τὰ ἀγαθὰ ὑπὸ τήν ἔννοια ὅτι, ἂν δέν τό εἶχαμε, δέν θά μπορούσαμε καν νά κάνουμε αὐτὴ τή συζήτηση. Εἶναι ὅμως ἡ ζωὴ τελικὸ ἀγαθὸ; Ἡ ζωὴ εἶναι ὠραία, ἡ ζωὴ εἶναι ἀπαραίτητη, ὅμως δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπὸ, δέν εἶναι ἐγγενὲς ἀγαθὸ. Ὅπωςδήποτε, ἐπιθυμοῦμε νά εἴμαστε ζωντανοὶ καί νά παραμείνουμε ζωντανοὶ γιὰ ὅσο μεγαλύτερο χρονικὸ διάστημα γίνεται (ἀκόμη ἴσως καί γιὰ πάντα, ἂν αὐτό ἦταν δυνατόν), ὅμως σίγουρα, ἂν τό σκεφτεῖ κανεὶς καλύτερα, κανεὶς δέν ἐπιθυμεῖ νά εἶναι ζωντανός μόνο καί μόνο γιὰ νά εἶναι ζωντανός. Ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ ἀγαθὰ πού ἔχουν ἐγγενή

---

¹⁶ Γιὰ παράδειγμα, ὁ Sandel ὑποστηρίζει τό ἴδιο καί γιὰ τούς ἀθλητές, καί τόν ἀθλητισμὸ γενικότερα, ἐπαγγελματικὸ ἢ ερασιτεχνικὸ. Πβ. τό κεφάλαιό του στό ἴδιο βιβλίό μέ τίτλο «Βιονικοί ἀθλητές» («Bionic Athletes»), M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἄν., σσ. 25-44. Πβ. ἐπίσης καί τή συνέντευξή του σχετικά μέ τό θέμα αὐτό μέ τίτλο «Michael Sandel on Sport and Enhancement» στό D. EDMONDS & N. WARBURTON (eds), *Philosophy Bites*, Oxford, Oxford Univ. Press, 2010, σσ. 29-37.

¹⁷M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἄν., σσ. 46-51.

ἀξία καί τὰ ἐπιθυμοῦμε ὡς μέσα γιά νά ἀποκτήσουμε ἄλλα ἀγαθὰ (ὕγεια, πλοῦτος, τιμές καί ἀξιώματα) καί σ' αὐτά πού τὰ ἐπιθυμοῦμε καθ' αὐτά, ὅπως ἡ εὐδαιμονία. Ἐπομένως, χρειάζεται νά ἐπισημανθεῖ ἡ πολυσημία τῆς λέξης «ἀγαθό» καί νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα στά ἀγαθὰ πού ἐπιθυμοῦμε γιά νά μπορέσουμε νά ἀποκτήσουμε ἄλλα ἀγαθὰ (ὅπως ἡ ὕγεια καί ὁ πλοῦτος) καί σέ ἀγαθὰ πού τὰ ἐπιθυμοῦμε καθ' ἑαυτά (ὅπως ἡ εὐδαιμονία). Γιά παράδειγμα, κανείς δέν ἐπιθυμεῖ νά γίνει πλούσιος μόνο καί μόνο γιά νά εἶναι πλούσιος, ἀφοῦ συνήθως ἐπιθυμοῦμε νά ἔχουμε χρήματα ὥστε νά εἴμαστε σέ θέση νά κάνουμε ἄλλα πράγματα, νά ἀγοράσουμε βιβλία, ροῦχα, νά ταξιδέψουμε, νά πᾶμε διακοπές, νά βοηθήσουμε τούς φίλους μας καί τούς συγγενεῖς μας, ἢ ἄλλους ἀνθρώπους πού ἔχουν ἀνάγκη, κ.α. Ἐπίσης, κανείς δέν ἐπιθυμεῖ νά εἶναι ὑγιῆς ἀπλῶς γιά νά εἶναι ὑγιῆς. Ἡ ὕγεια δέν ἀποτελεῖ ὑπέρτατο, τελικό, ἀγαθό, ἀφοῦ ἐπιθυμοῦμε νά εἴμαστε ὑγιεῖς ἐπίσης γιά νά μποροῦμε νά κάνουμε ἄλλα πράγματα. Ἡ ὕγεια δέν εἶναι αὐτοσκοπός ὑπό τήν ἔννοια ὅτι ἡ ὕγεια ἀποτελεῖ ἓνα ἀγαθό πού ὅλοι ἐπιθυμοῦμε βέβαια νά ἔχουμε, γιατί χωρίς αὐτό ἡ ζωή μας ἀποκτᾷ χαμηλή ποιότητα ἢ καί παύει νά ὑφίσταται, ἀλλά δέν εἶναι ἓνα ἀγαθό πού τό ἐπιδιώκουμε καθ' ἑαυτό¹⁸.

Τό δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ Sandel εἶναι συναφές μέ τό πρῶτο ὑπό τήν ἔννοια πῶς ὁ Sandel ὑποστηρίζει πῶς ἡ ζωή εἶναι ἓνα δῶρο καί πῶς θά πρέπει νά τήν δεχόμαστε ὅπως μᾶς δίδεται¹⁹. Κατά τόν Sandel, τό νά προσπαθήσουμε νά ἐπέμβουμε γενετικά στή σωματική μας διάπλαση ἢ σ' αὐτήν τῶν παιδιῶν μας εἶναι ὡσάν νά ἀρνούμαστε τό δῶρο τῆς ζωῆς. Πράγματι, ἡ ζωή εἶναι ἓνα δῶρο καί, ὅπως τὰ ἄλλα πολύ μικρότερα δῶρα πού μᾶς κάνουν, θά πρέπει νά εἴμαστε εὐγνώμονες γι' αὐτήν καί νά μήν προσπαθοῦμε νά τήν ἀλλάξουμε. Ὅμως, μέ τό δῶρο τῆς ζωῆς, ἔρχονται, ἐνδεχομένως, μαζί καί πολλά ἄλλα πράγματα, ὅπως μιά καλή ὄραση, ὑγιῆ δόντια καί ὑγιῆ μαλλιά. Γιά παράδειγμα, ὀρισμένοι ἀνθρώποι ἔχουν ἀπολύτως ὑγιῆ δόντια καί δέν χρειάζεται ποτέ νά πᾶνε στόν ὀδοντίατρο. Ἄλλοι, ὅμως, ἔχουν συνεχῶς προβλήματα. Τά ὑγιῆ δόντια, ὅταν τὰ ἔχουμε, τὰ θεωροῦμε ὡς «δῶρο», ὅταν ὅμως δέν τό ἔχουμε πηγαίνουμε στόν ὀδοντίατρο. Δέν ἀφήνουμε νά χάσουμε τὰ δόντια μας ἢ τὰ μαλλιά μας γιατί θέλουμε νά συνεχίσουμε νά τὰ θεωροῦμε ὡς δῶρο, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού προσπαθοῦμε νά γιαιτρευτοῦμε ὅταν ἀρρωστήσουμε. Γενικότερα, ὡς ἐπί τό πλεῖ-

---

¹⁸ Ἡ ζωή, ὅπως ἡ ὕγεια, εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν εὐδαιμονία. Ὅμως, ὅπως χαρακτηριστικά σημειώνει ὁ Ἀριστοτέλης στά *Ἠθικά Νικομάχεια*: «Τελειότερον δέ λέγομεν τό καθ' αὐτό διωκτόν τοῦ δι' ἕτερον καί τό μηδέποτε δι' ἄλλον αἰρετόν τῶν <καί> καθ' αὐτά καί δι' αὐτό αἰρετῶν, καί ἀπλῶς δέ τέλειον τό καθ' αὐτό αἰρετόν αἰεῖ καί μηδέποτε δι' ἄλλο. Τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία μάλιστα εἶναι δοκεῖ ταύτην δέ καί ἡδονήν καί νοῦν καί πᾶσαν ἀρετήν αἰρούμεθα μέν καί δι' αὐτά (μηθενός γάρ ἀποβαίνοντος ἐλοίμεθ' ἄν ἕκαστον αὐτῶν), αἰρούμεθα δέ καί τῆς εὐδαιμονίας χάρι, διά τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσειν. Τήν δ' εὐδαιμονίαν οὐδεὶς αἰρεῖται τούτων χάριν, οὐδ' ὅλως δι' ἄλλο» (*Ἠθικά Νικομάχεια*, Α, 1097 a 30-1097 b 8). Πβ. *Αὐτόθι*, Α, 1094 a 1-3, 1094 a 6-9 καί 1094 a 18-24.

¹⁹ M. SANDEL, *The Case Against Perfection*, ἐνθ' ἄν., Σ. 62.

στον τουλάχιστον, ή τάση πού έχουμε είναι να προσπαθούμε να βελτιώσουμε τον έαυτό μας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, εκτός και αν είμαστε άκρατείς και, όπως ή Μήδεια, γνωρίζουμε ποιό είναι καλό και τό επικροτούμε αλλά ακολουθούμε χό χειρόχερο²⁰. Έπομένως, είναι δυνατόν, κατά τή γνώμη μου, να υποστηρίξει κανείς όχι τά έπιτεύγματα τής σύγχρονης βιοτεχνολογίας και ή πρόοδος τής ιατρικής έπιστήμης εν γένει κάθε άλλο παρά αρνούνται τό αγαθό τής ζωής. Αντιθέτως, συνεισφέρουν στή συντήρηση τής ζωής και στή βελτίωσή της.

Τέλος, άμεσα συνδεδεμένη με τήν προαναφερθεύσα θέση του Sandel είναι αυτή πού υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε γενετική ή άλλη παρέμβαση θά διάστρέβλωνε τό αντικείμενο τής αγάπης. Κατά τόν Sandel, τό να προσπαθήσουμε να αλλάξουμε με οποιοδήποτε τρόπο τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, σωματικά ή ψυχικά, ενός άλλου ανθρώπου είναι ώσαν να προσπαθούμε να αλλάξουμε τό πρόσωπο πού έξ αρχής αγαπήσαμε. Προσπαθούμε δηλ. να αλλάξουμε τό αντικείμενο τής αγάπης, «τό φιλητόν», όπως θά έλεγε ο Άριστοτέλης (Ηθ. Νικ., Θ, 1155b 17-21). Ο Sandel έχει, βέβαια απόλυτο δίκιο με τήν παρατήρησή του αυτή. Όπωςδήποτε, αγαπάμε τούς άλλους ανθρώπους για τίς ιδιότητες πού αυτοί έχουν, τούς αγαπάμε όπως είναι, γιατί, αν ήταν διαφορετικοί, δεν θά τούς αγαπούσαμε. Ο λόγος πού τούς αγαπήσαμε έξ αρχής ήταν γιατί ήταν αυτοί πού είναι. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν επιθυμούμε να τούς βελτιώσουμε, να τούς αλλάξουμε έστω και λίγο προς τό καλύτερο ή ότι, αν είχαμε τή δυνατότητα, δεν θά τούς προσφέραμε οτιδήποτε θά ήταν αναγκαίο για τή διευκόλυνση τής ζωής τους ή τή βελτίωση τής υγείας τους. Ακόμη και αν δεν επιθυμούμε να αλλάξουμε τό παραμικρό στό πρόσωπο πού αγαπάμε, σίγουρα επιθυμούμε τό πρόσωπο αυτό να παραμείνει υγιές και, αν δυστυχώς αυτό δεν συμβεί, θά προσπαθήσουμε με κάθε χροπό, αν πραγματικά αγαπάμε τό πρόσωπο αυτό, να βελτιώσουμε τήν υγεία του.

Επί πλέον, εκτός και αν αγαπούμε τέλεια όντα²¹ (λ.χ. κατά τό άπολυτο πρότυπο του άνωτέρου είδους τής άριστοτελικής φιλίας, τής φιλίας κατ' άρετήν, όποτε δεν συντρέχει λόγος να αλλάξουμε τίποτε στον άλλον, αφού ο άλλος είναι ενάρτεος όπως είμαστε βέβαια και έμεις), τίς περισσότερες φορές, αν ότι πάντοτε, υπάρχουν σχοιχεύια πού θά επιθυμούσαμε να βελτιώσουμε στους αν-

---

²⁰ ΕΥΡΥΠΠΙΔΟΥ, *Μήδεια*, 1076-1080: «οὐκέτ' εἰμί προσβλέπειν/ οἷά τε πρὸς ὑμᾶς, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς./ καὶ μανθάνω μὲν οἷα μέλλω κακά,/ θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων,/ ὅσπερ μεγίστων αἴτιος κακῶν βροτοῖς». Πβ. Θ. Ν. ΠΕΛΕΓΡΙΝΗ, *Κεφάλαια ήθικής φιλοσοφίας*, Αθήνα, 1980, σσ. 107-108. Πβ. επίσης Ε. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, *Σωκρατικά ήθικά παράδοξα και άριστοτελική άκρασία*, *Φιλοσοφία*, 37,2007, σ. 128, σημ. 14.

²¹ Υπό τήν ίδια έννοια, όμως, ένας κόσμος στον οποίο θά ύπήρχαν μόνο τέλεια όντα, θά ήταν ένας κόσμος πολύ βαρετός και όμοιόμορφος. Ο Sandel έχει δίκιο, όταν υποστηρίζει πως με τό να προσπαθούμε να παράγουμε γενετικώς βελτιωμένους ανθρώπους στερούμαστε τό «δωρο τής ζωής», υπό τήν έννοια ότι αυτό πού συχνά θαυμάζουμε στον άλλον είναι, ακριβώς τό γεγονός πως δεν είναι τέλειος, αλλά πως αντίθέτως προσδιορίζεται από αυτά τά μοναδικά χαρακτηριστικά πού τον καθιστούν να είναι αυτό τό συγκεκριμένο πρόσωπο και όχι κάποιο άλλο.

θρώπους πού είναι αγαπητοί σέ ἐμᾶς, ἐκτός βέβαια καί ἂν αὐτά ἦταν πού μᾶς ἔκαναν νά τούς ἀγαπήσουμε ἐξ ἀρχῆς (γιά νά χρησιμοποιήσω ἕνα ἀφελές παράδειγμα, ἂν ἐρωτητήκαμε κάποιον γιά τά καστανά του μάτια δέν θά ἐπιχειρήσουμε νά τά ἀλλάξουμε σέ γαλανά, ὅπως δέν θά ἐπιχειρήσουμε νά ἀλλάξουμε τόν χαρακτήρα του, τίς συνήθειές του καί τήν προσωπικότητά του, ἀφοῦ ἦταν αὐτά τά χαρακτηριστικά πού μᾶς ἔκαναν νά τόν ἐρωτευτοῦμε ἐξ ἀρχῆς. Ἄν πραγματικά εἴμαστε ἐρωτευμένοι μέ κάποιον, τότε δέν προσδοκοῦμε τό πρόσωπο αὐτό νά ἀποκτήσει χαρακτηριστικά πού δέν ἔχει ἢ χαρακτηριστικά πού θά ἐπιθυμούσαμε νά ἔχει). Σέ κάθε περίπτωση, ὑπάρχουν ὅμως ἀγαθά πού θά ἐπιθυμούσαμε νά τούς δώσουμε, ὅπως υγεία, μακροζωία, ἀπαλλαγή ἀπό τόν πόνο, παιδεία, κτλ. Εἰδικώτερα, ἡ ἱστορία δείχνει ὅτι οἱ γονεῖς συνήθως προσπαθοῦν νά προσφέρουν στά παιδιά τους ὅ,τι τό καλύτερο αὐτοί θεωροῦν γί αὐτά, ὅπως π.χ. ἰατρική φροντίδα καί παιδεία, καί γιατί ὄχι καί τά ὀφέλη τῆς σύγχρονης βιοτεχνολογίας; Τό ἐρώτημα γιά τό τί ἀκριβῶς διακυβεύεται στήν παροχή τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς σύγχρονης βιοϊατρικῆς ἐπιστήμης σχετίζεται μέ θέματα δικαιωμάτων, αὐτονομίας καί ἐλεύθερης ἐπιλογῆς πού ὅμως ὁ Michael Sandel ἀποτυγχάνει νά συζητήσει ἀφοῦ ἔχει ἐξ ἀρχῆς ἀρνηθεῖ τό φιλελεύθερο ἐπιχείρημα.